

قدرت ارتباطات

جاوید سرایی

سوی ساختارهای افقی و مشارکتی شد. خواندن این کتاب برای همه کسانی که بخواهند ویژگی‌ها و نیروهای شکل‌دهنده جهان آینده را بشناسند مفید خواهد بود.

درباره نویسنده

مانوئل کاستلز یکی از مهم‌ترین چهره‌های عصر اطلاعات است. او اکنون استاد فناوری ارتباطات دانشگاه کالیفرنیا جنوبی و استاد دانشگاه آزاد کاتالونیا اسپانیا است. وی کتاب‌ها و مقالات متعددی دارد که مهم‌ترین آن‌ها سه‌گانه **عصر اطلاعات** است که به پارسی نیز ترجمه شده است. او یک بار به ایران سفر کرده است و نگاهی مثبت به آینده ایران دارد. آخرین کتاب او، **قدرت ارتباطات** در سال ۲۰۰۹ منتشر شده است. کاستلز را یکی از پنج جامعه‌شناس برتر دهه آغازین هزاره سوم می‌دانند.

درباره کتاب

کتاب **قدرت ارتباطات** را می‌توان جایگزین جلد دوم کتاب سه جلدی **عصر اطلاعات** دانست. کاستلز در این کتاب بر نقش شبکه‌های ارتباطی در ساخت قدرت در جامعه تأکید می‌کند و آن را پررنگ‌تر از نقش سیاست در ساخت قدرت می‌داند. او از «قدرت» چنین یاد می‌کند: «ظرفیت ارتباطی که کنشگران اجتماعی را قادر می‌سازد از طریق همراستا کردن اراده، منافع و ارزش کنشگران بر تصمیم‌های دیگر کنشگران تأثیر بگذارند» (ص ۱۰). از دیدگاه کاستلز قدرت ویژگی افراد و گروه‌ها نیست، بلکه ارتباط آن‌هاست. این جمله جوهره کتاب **قدرت ارتباطات** است.

فرضیه‌های نخستین کاستلز چنین است:

۱. شبکه‌های ارتباطی نقشی محوری در شکل‌گیری قدرت هر شبکه اجتماعی دیگر مانند شرکت‌های بزرگ، شبکه‌های مالی، شبکه‌های سیاسی و شبکه‌های فرهنگی – صنعتی دارند.
۲. برنامه‌ریزی و تحقق شبکه‌های مختلف و ارتباط برقرارکردن بین این شبکه‌های مجزا، منبع بنیادین قدرت است. کاستلز معتقد است متولیان قدرت در جامعه شبکه‌ای، برنامه‌ریزان شبکه‌ها (مانند شرکت‌های رسانه‌ای، مؤسسات عمومی، ناشران، سردبیران و تکنسین‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات) و کسانی مانند رابرت

Communication Power. Manuel Castells. New York: Oxford University Press, 2009. 571 pp.

سراغاز

ما در کوران انقلاب فناوری اطلاعات هستیم که بر اندیشه، احساس و رفتارهای مردمان تأثیر گذاشته است. رسانه‌های جمعی (شامل رسانه‌های الکترونیک) به فضایی تبدیل شده است که در آن، قدرت سیاسی و تجاری نیروی خود را از دست داده اند. قدرت اکنون در اختیار کسانی است که ارتباطات را درک و کنترل می‌کنند و این امر هر روز تکرر بیشتری می‌یابد.

جوامع بشری پیچیده و عمیق هستند. به همین جهت اثر تحولاتی مانند فناوری‌های جدید، منجر به تغییراتی پیچیده و تحولاتی متناقض می‌شود. ماحصل این تغییرات، بروز کارکردهای پیش‌بینی نشده برای فناوری است. اکنون می‌توان به جرئت گفت که اینترنت لازمه گذار به جامعه آینده است.

در سه دهه اخیر، مانوئل کاستلز مطالعات گسترده‌ای در زمینه ارتباطات داشته است و تئوری‌های مشخصی در فضای اطلاعات و ارتباطات ارائه کرده است. مفاهیمی چون فضای جریان‌ها، هویت شبکه‌ای، جامعه شبکه‌ای و غیره. اما در این کتاب به طور ویژه به مضمون «قدرت» و طبیعت ساختار قدرت در محیط ارتباطی جدید می‌پردازد. او در این کتاب نگاهی سیستمی و کل‌نگر به مفهوم قدرت دارد و گستره وسیعی از عوامل شامل تجارت، علوم عصب‌شناختی، رسانه، فناوری و مهم‌تر از همه سیاست را مطالعه می‌کند و تأثیر هر یک از این عوامل را در ساخت مفهوم قدرت بررسی می‌کند. مطالعات نمونه‌ای او در این کتاب شامل مقررات جهانی رسانه، جنبش‌های زیست‌محیطی، نقش اینترنت در مبارزات انتخاباتی اوباما و کنترل و سانسور رسانه‌ها در روسیه و چین می‌شود.

کاستلز معتقد است که تا پیش از انقلاب اطلاعات، ساختار شبکه‌ها محدود بود و نهادهای اجتماعی بروز عمودی و اقتدارگرایانه داشتند، اما فناوری اطلاعات و ارتباطات منجر به شکل‌گیری ساختار نامحدود و شبکه‌ای شد. نتیجه این تحول شگرف کاهش شکل‌گیری ساختارهای عمودی – مانند نهادهای دولتی و مذهبی – و حرکت به

مرداک هستند که بین شبکه‌های رسانه‌ای، فرهنگی، سیاسی و مالی ارتباط برقرار می‌کنند (ص ۴۲۹). او می‌نویسد: «مرداک یک گره [در شبکه] است، هر چند یک گره کلیدی است».

کاستلز برای نخستین بار به صورتی جدی، روان‌شناسی و علوم عصب‌شناختی را وارد مطالعات خود می‌کند. بدین ترتیب، «معنا» در این کتاب به مفهومی کلیدی در تحلیل‌ها تبدیل می‌شود. او از جدیدترین نظریه‌های روان - عصب‌شناسان استفاده می‌کند تا تحلیلی دقیق از سیاست‌های رسانه و مبارزات سیاسی به خصوص در ایالات متحده به دست آورد. برای مثال، او از ساختار نظام‌مند ارائه اطلاعات نادرست و پنهان‌کاری رسانه‌های جمعی در دولت بوش، برای تهییج و همراه کردن افکار عمومی جامعه ایالات متحده جهت حمله به کشور عراق یاد می‌کند و شرح می‌دهد که چرا این پروژه موفق بود.

او پیش‌تر، در کتاب **عصر اطلاعات** تأکید داشت که به واسطه شبکه‌ها ما ساختاری پویا و مملو از فرصت‌ها در اختیار داریم که توسط هیچ کس کنترل نمی‌شود. اما در این کتاب، به روشنی می‌گوید که «منطق شبکه‌ها» (Logic of Network) می‌تواند تغییر کند (ص ۳۶). او این مضمون را در چند مطالعه نمونه‌ای از سراسر جهان دنبال می‌کند و توجهی عمیق‌تر بر جنبش‌های اجتماعی در شبکه‌های مجازی دارد. کاستلز در کتاب چهار وجه از قدرت را در شبکه‌ها متمایز می‌کند:

۱. **Networking Power**: قدرتی که هرکس و هر چیزی را در شبکه‌ها در بر می‌گیرد. به استناد این قدرت، او به مضمون «توده خود - ارتباط» (Mass Self - Communication) می‌رسد که مهم‌ترین مضمون کتاب است.

۲. **Network Power**: این قدرت ناشی از پروتکل‌های ارتباطی شبکه‌هاست. ارتباطات باید مبتنی بر استانداردهای مندرج در ساختار و مدیریت شبکه‌ها باشد.

۳. **Networked Power**: بیانگر قدرت گره‌های خاص، نسبت به گره‌های دیگر، در فضای شبکه‌ای است. این قدرت مشابه مدیریت و تصمیم‌گیری سازمانی است که در شبکه‌ها اعمال می‌شود.

۴. **Network-Making Power**: ظرفیت راه‌اندازی و برنامه‌ریزی یک شبکه توسط مالکان آن‌ها یا کسانی که بر شبکه کنترل دارند، مانند شرکت‌های رسانه‌ای یا دولت‌ها. در نظر کاستلز، این شکل از قدرت مهم‌ترین شکل قدرت است و بیش از همه در کتاب مورد تحلیل قرار گرفته است.

مروری بر محتوای کتاب

کتاب **قدرت ارتباطات** شش فصل دارد که فصل پایانی آن (نتیجه‌گیری) نظریه اصلی کاستلز را در مورد قدرت ارائه می‌کند. فصل نخست، «قدرت در جامعه شبکه‌ای» است. در این فصل تعاریف پیشین در مورد قدرت ارائه می‌شود و رابطه دولت و قدرت در عصر جهانی شدن مرور می‌شود. سپس «شبکه‌ها»، «جامعه شبکه‌ای جهانی» و «دولت شبکه‌ای» معرفی می‌شود. در ادامه «قدرت در

شبکه‌ها» و «قدرت و ضد قدرت در جامعه شبکه‌ای» بررسی می‌شود. مطالعات کاستلز در این فصل، ادامه و خلاصه مطالعات کتاب‌های پیشین است. در پایان فصل، او قدرت ارتباطات در جامعه شبکه‌ای جهانی را شرح می‌دهد.

فصل دوم، «ارتباطات در عصر دیجیتال» است. این فصل که خلاصه شده نظریه‌های خود کاستلز و نیز تئوری‌های ارتباطی رابرت انتمن است انقلاب ارتباطی، همگرایی فناوری و سیستم‌های جدید چند رسانه‌ای، سازمان‌دهی و مدیریت ارتباطات (شبکه‌های تجاری جهانی چند رسانه‌ای)، سیاست‌های تنظیم مقررات، تغییرات فرهنگی در دنیای جهانی شده، خلق مخاطب و ارتباطات در عصر دیجیتال را مرور می‌کند.

فصل سوم کتاب به «شبکه‌های ذهن و قدرت» می‌پردازد. در این فصل، کاستلز مطالعات عصب‌شناختی و روان‌شناسی مرتبط با ارتباطات، به خصوص نوشته‌های آنتونیو داماسو را مرور می‌کند و برای نخستین بار ارتباط عمیق میان نظریه‌های ارتباطی در جامعه‌شناسی و نظریه‌های ارتباطی در عصب‌شناسی می‌یابد. مباحث این بخش عبارت‌اند از: چرخه ذهن، احساس و تفکر و سیاست، احساس و تفکر در مبارزات سیاسی، سیاست‌های اقناع، چارچوب ذهن، تسخیر اذهان و اشغال عراق، قدرت چارچوب.

«برنامه‌ریزی شبکه‌های ارتباطی» عنوان فصل چهارم کتاب است. در این فصل، او با مطالعه بر ساخت قدرت از طریق ساخت تمثال‌ها، سیاست‌های افشاگری، دولت و سیاست‌های رسانه‌ای (تبلیغات و سانسور)، کمرنگ‌شدن اعتماد عمومی و بحران مشروعیت و نیز بحران دموکراسی را تحلیل می‌کند.

فصل پنجم (برنامه‌ریزی مجدد شبکه‌های ارتباطی) شامل پنج مطالعه پژوهشی نمونه‌ای از سراسر جهان است. مطالعه نخست بر جنبش‌های زیست‌محیطی و آگاهی‌های زیست‌محیطی در عصر جدید متمرکز شده است. در این مطالعه، نقش شبکه‌های چندرسانه‌ای در تعمیق و گسترش تلاش‌های فعالان زیست‌محیطی (ص ۳۲۱) بررسی می‌شود. کاستلز در این مطالعه بر نقش مردم در تغییر نسبت میان ارتباطات و قدرت متمرکز می‌شود.

مطالعه دوم این بخش «شبکه پیام است»، جنبش‌های جهانی علیه فرایند جهانی‌شدن و شرکت‌های بین‌المللی را بررسی می‌کند و متوجه می‌شود که این جنبش، به ویژه، از طریق اینترنت (مانند Indymedia) و تلفن همراه سازمان می‌یابد. او اشاره می‌کند که بر خلاف گذشته، امروزه قدرت رسانه‌های جمعی بزرگ در تأثیرگذاری بر انتخاب سیاسی مردم کاهش یافته است.

«مقاومت از طریق تلفن همراه (ارتباطات بیسیم و اجتماعات شورشی)» عنوان سومین مطالعه این فصل است که به استفاده از تلفن همراه (SMS) برای راه‌اندازی اعتراض‌های عمومی در اسپانیا، علیه دولت آرنار، می‌پردازد. پس از حمله تروریستی سال ۲۰۰۴ در مادرید، دولت وقت اسپانیا گروه جدایی طلب اتارا متهم به همکاری با گروه القاعده کرد. دستکاری اخبار و ارائه اطلاعات دروغ از سوی دولت، منجر به جنبش اعتراضی گسترده‌ای شد که حول محور تلفن همراه

(SMS) شکل گرفت. کاستلز این جنبش را بررسی می‌کند و تأکید دارد که در عصر اطلاعات، سیاست همان سیاست رسانه‌هاست و افراد به واسطه شبکه‌های ارتباطی نقش نظارتی خود را به صورت مستمر اعمال می‌کنند.

مطالعه دیگری، مبارزات انتخاباتی اوباما در سال ۲۰۰۸ را مورد توجه قرار داده است. کاستلز به دقت چگونگی استفاده از اینترنت توسط تیم تبلیغاتی اوباما را تحلیل می‌کند. او از تأثیر احساسات و عواطف انسان در شکل‌گیری محیط ارتباطی سخن می‌گوید. به باور وی، ساختار مغزی هر فرد مبنای درک قدرت و پذیرش آن است. او پتانسیل رسانه‌های ارتباطات جمعی را مورد توجه قرار می‌دهد و اشاره می‌کند که اینترنت به ابزاری تبدیل شده است که سازمان‌دهی حرکت‌های ضد قدرت حاکم از طریق آن انجام می‌شود و می‌تواند روابط قدرت را تغییر دهد. مطالعه پایانی این فصل، «برنامه‌ریزی مجدد شبکه‌ها، شبکه‌ای از ذهن‌ها و تغییر جهان» نام دارد.

فصل پایانی کتاب کاستلز، نتیجه‌گیری کتاب است. او در این فصل می‌کوشد تا نظریه‌ای ارتباطاتی از قدرت ارائه کند. وی با شناخت بیولوژی و عصب‌شناسی، احساسات و عواطف و تأثیر عمیق آن بر ارتباطات (همه اشکال ارتباط) را بررسی می‌کند. او با محور قرار دادن رسانه‌های سیاسی و مبارزات سیاسی، به خصوص مبارزات انتخاباتی در ایالات متحده، تحلیل می‌کند که چه گونه شبکه‌های مغزی و احساسات، با شبکه‌های ارتباط جهانی همراه می‌شود و تأثیر متقابل این دو بر یکدیگر چه گونه است.

نظریه ارتباطاتی قدرت

به گفته کاستلز، قدرت از طریق برساخت حقیقت در مغز ما اعمال می‌شود. به دلایل مربوط به تکامل گونه‌ها و نیز دلایل عصب‌شناختی، مغز متأثر از عواطف و احساسات است و در نهایت این مسیر به تصمیم‌گیری آگاهانه ختم می‌شود. در واقع، قدرت در حوزه ارتباطات شکل می‌گیرد. اما دولت‌ها، به عنوان عالی‌ترین شکل سازمان قدرت در جامعه، مقررات مربوط به فضای ارتباطی را تنظیم می‌کنند تا روابط قدرت را در این فضا کنترل کنند. با این حال، مقررات مربوط به فضای ارتباطی به صورت مستمر تغییر می‌کند.

در عصر اطلاعات، به واسطه کنترل ساختارهای دیجیتال، حجم ارتباطات دیجیتال هر روز گسترده‌تر می‌شود. بدین ترتیب، اثرگذاری وسایل ارتباط جمعی یک‌طرفه و گروه‌های رسانه‌ای بزرگ که عمدتاً در اختیار دولت‌ها هستند، کمرنگ‌تر می‌شود. اینترنت و شبکه‌های مجازی این امکان را فراهم کرده است که هر فرد بتواند در جایگاه یک خبرنگار قرار گیرد. حتی در مواردی، افراد در فضای دیجیتال نقش تحلیل‌گر و رهبری فکری را برعهده می‌گیرند. روزنامه‌نگاران نقش انحصاری خود را در انتقال اطلاعات از دست داده‌اند. اما از سوی دیگر، می‌توانند با فعالیت در شبکه‌های عمومی از فشار سانسور و محدودیت‌های سیاسی و تجاری فرار کنند و هرچه بیشتر در مسیر آزادی اطلاعات حرکت کنند. در واقع، اکنون اتحادی عمیق میان روزنامه‌نگاران شهروند و شهروندان روزنامه‌نگار شکل گرفته است که

ساز و کار اعمال قدرت را تغییر داده است.

سیاست، اساساً وابسته به رسانه‌هاست. در راستای جذب مخاطب، زبان رسانه‌های جمعی متأثر از منطق سرگرمی است. بنابراین، پیام‌های سیاسی در رسانه‌های جمعی ساده هستند و نقش سیاست در تخریب شخصیت افراد پررنگ‌تر است. این فرایند در طول سال‌ها باعث شده اعتماد مردم به رهبران سیاسی هر روز کم‌تر شود. به زبان ساده، مردم سیاستمداران را افراد نادرستی می‌دانند که مفاسدشان دائماً توسط رسانه‌های جمعی افشا می‌شود. از سوی دیگر منافع سیاستمداران (برای پیروزی در انتخابات) و رسانه‌های جمعی (برای جذب مخاطب) همراستا شده است.

کاستلز با مطالعه مثال‌های مختلف، به خصوص مبارزات انتخاباتی اوباما در ایالات متحده، قدرت را در فضای ارتباطی باز تعریف می‌کند و نظریه «ارتباطاتی قدرت» را ارائه می‌کند. این نظریه بر مفهوم «توده خود-ارتباط» استوار است. او تأکید دارد که استفاده انبوه از اینترنت و ارتباطات موبایل برای انتقال اطلاعات توسط شرکت‌های بزرگ رسانه‌ای کنترل می‌شود و نقش دولت‌ها در سیاست‌گذاری در این فضا بسیار محدود است. بدین ترتیب، شکل جدیدی از قدرت بروز می‌کند که توسط خود مردم سازماندهی می‌شود.

توده خود-ارتباط

یکی از مضامین کلیدی نویسنده در این کتاب، مفهوم «توده خود-ارتباط» است. به گفته کاستلز این شکلی از ارتباطات جمعی است، زیرا به صورت بالقوه قدرت دستیابی به مخاطبان جهانی و شکل‌گیری یک جنبش جمعی را فراهم می‌کند. به عنوان مثال، او به مواردی مانند به اشتراک گذاشتن فیلم در سایت You Tube، ارسال پیام به فهرست بزرگی از ایمیل‌ها... اشاره می‌کند. این شکل ارتباط «خود-ارتباط» است، چون تولید پیام توسط افراد حقیقی انجام می‌شود، توسط افراد حقیقی و به افراد حقیقی ارسال می‌شود و با استفاده از منابع اینترنتی، توسط افراد حقیقی، انتخاب می‌شود. کاستلز اعتقاد دارد در جهان امروز سه شکل از ارتباطات (فردی، جمعی و توده خود-ارتباط) با یکدیگر همزیستی و تعامل دارند و مکمل هم هستند: «رویداد تاریخی این است: بیان و بروز همه انواع ارتباطات به صورت یک ترکیب و تعامل، یک ابرمتن دیجیتال» (ص ۵۵). این مفهوم به اشکال جدید ارتباطی اشاره دارد که توسط رسانه‌های دیجیتال بروز کرده‌اند و در فضای بین ارتباطات فردی و ارتباطات جمعی قرار می‌گیرند. رسانه‌های جدید مانند سایت‌های تبادل عمومی ویدئو و موسیقی، وبلاگ‌ها، شبکه‌های مجازی مانند Twitters با اشکالی مانند پیام‌رسانی فوری (Massaging Instant)، ویدئو کنفرانس‌ها و سایت‌های شبکه‌های اجتماعی متفاوت‌اند. آن‌ها کاربری‌های متفاوتی دارند و از دیدگاه راهبردی، فرصت‌ها و تهدیدهای متفاوتی را بروز می‌دهند.

نتیجه

دو مفهوم «قدرت» و «ارتباطات» محور مطالعات کاستلز، پس از تمرکز بر جامعه اطلاعاتی بوده است. او در آثار متعدد و مقالات خود همواره تلاش داشته تا نشان دهد روند شکل‌گیری روابط قدرت در یک جامعه چگونه است. مطالعات او در کشورهای مختلف نشان می‌دهد که اینترنت و شبکه‌های ارتباطی ساختار قدرت را تغییر داده است و جهان را به سوی شفافیت بیشتر، آزادی‌های افزون‌تر و محدود شدن قدرت سوق می‌دهد.

در جامعه شبکه‌ای جدید که شامل شبکه‌های اجتماعی و وبلاگ‌ها می‌شود (توده خود-ارتباط)، سیاست‌ها اساساً سیاست‌های رسانه‌ای است. این واقعیت در کنار بحران مشروعیت سیاسی قرار می‌گیرد که چالشی در مفهوم دموکراسی، در بیشتر کشورهای جهان است. کاستلز در این کتاب یک تئوری ارتباطاتی عمومی از قدرت ارائه می‌کند. او برای این تئوری، رویکرد روش‌شناختی روشنی دارد و مثال‌های متعدد و ملموسی ارائه می‌کند. هرچند، در نهایت متذکر می‌شود که «من نمی‌توانم هویت بازیگران اجتماعی حقیقی را که جهت‌دهنده قدرت هستند تشخیص دهم» (ص ۴۳۰).

انتشار کتاب قدرت ارتباطات با بزرگ‌ترین بحران اقتصادی جهان در نیم قرن اخیر و نیز مهم‌ترین انتخابات ایالات متحده از دهه ۶۰ میلادی تاکنون همراه شد. ما در دوران گذار جهانی قرار داریم. قدرتمندترین جنبش‌های تحول‌خواه، در کنار مقاوم‌ترین جنبش‌های محافظه‌کار، برای تغییر جهان مبارزه می‌کنند. در مرکزیت این مبارزه «ارتباطات» قرار می‌گیرد که جبهه‌گیری همه گروه‌ها حول این ساختار صورت می‌پذیرد.

هرچند مباحث نظری کتاب برای خوانندگان غیرمتخصص دشوار است، با مطالعه کتاب درکی عمیق‌تر و دقیق‌تر از تأثیر شبکه‌های

اجتماعی و فضای مجازی در تغییر ساختار و روابط قدرت به دست می‌آوریم. کتاب به خوبی تنظیم شده و مثال‌های مورد مطالعه ساده بیان گردیده و با دقت تحلیل شده است. در پایان، به گفته زالیان ویلیامز می‌رسیم: «کاستلز ذهن یک جامعه‌شناس را با روح یک هنرمند تلیق کرده است. سه گانه عصر اطلاعات او ما را به لبه هزاره سوم هل داد. این کتاب [قدرت ارتباطات] ما را با ساختارهای کلیدی قرن ۲۱ رو به رو می‌کند. آن‌جا که فناوری، ارتباطات و قدرت در یک نقطه به هم می‌رسند.»

منابع

1. Assimakopoulos, D. & Macdonald, S. (2002). "A dual approach to understanding information networks". *International Journal of Networking and Virtual Organizations* 1(1), 1-16.
2. Castells, Manuel (2009), *Communication Power*. Oxford, New York: Oxford University Press.
3. Cummings, J., Sproull, L., & Kiesler, S. (2002). "Beyond Hearing: Where real world and online support meet". *Group Dynamics*, 6: 78-88.
4. Hetherington, Marc (2008). "Priming, performance and the dynamics of Political trust", *Journal of Politics*, 70, 498-512.
5. Stibel, Jeffrey M. (2009), *Wired for Thought: How the Brain Is Shaping Future of the Internet*, Harvard Business Press.
6. van Dijk, Jan (2006) *The Network Society*, Second Edition. London: Sage Publications.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رتنا جامع علوم انسانی

علاقه‌مندان به اشتراک جهان کتاب می‌توانند پس از واریز حق اشتراک به حساب جاری ۶۹۱۱۵۵۱۱۵۸ نزد بانک ملت شعبه زهره، کد ۶۳۶۰/۲ (قابل پرداخت در کلیه شعب بانک ملت) به نام مؤسسه فرهنگی - هنری جهان کتاب، اصل رسید بانکی را به همراه برگ اشتراک تکمیل شده به نشانی تهران- صندوق پستی ۷۷۶۵-۱۵۸۷۵ ارسال فرمایند.

بزرگی
اشتراک

در خارج کشور:

● خاورمیانه و کشورهای همجوار: ۳۵۰,۰۰۰ ریال

● اروپا: ۳۵۰,۰۰۰ ریال

● آمریکا، کانادا، استرالیا و خاور دور: ۴۰۰,۰۰۰ ریال

بهای اشتراک یکساله (۱۲ شماره):

در داخل کشور:

● برای اشخاص: ۱۰۰,۰۰۰ ریال

● برای موسسات و کتابخانه‌ها: ۱۲۰,۰۰۰ ریال

شماره اشتراک:

تاریخ شروع اشتراک:

تلفن:

مشخصات مشترک:

نام:

نام خانوادگی:

نشانی:

کد پستی: